

سه گزارش از بازدید از مجموعه‌ی کتابخانه‌ی مجلس و کاخ موزه‌ی گلستان

اشاره

در «دوره‌ی تأمین مدرس تاریخ معاصر ایران» که در تابستان ۱۳۸۵ در «مرکز تربیت معلم شهید ثانی تهران» برگزار شد، حدود ۷۰ نفر از سرگروه‌های تاریخ استان‌های ایران در طول یک هفته در کلاس‌های درس شرکت داشتند. طی هفته‌ی مزبور، یک روز نیز بازدید از کاخ - موزه‌ی گلستان و کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی در نظر گرفته شده بود. شرکت‌کنندگان در دو گروه و طی یک روز، از صبح تا ظهر، همراه با استادان به بازدید از این دو مکان تاریخی پرداختند و از توضیحات راهنمایان نیز بهره بردند. در پایان بازدید، هریک از دبیران محترم گزارش از جریان بازدید نوشتند که از میان همه‌ی آن‌ها، سه گزارش را که از جهات متفاوت، جامع‌تر و مطلوب‌تر بودند، انتخاب کردیم تا در مجله‌ی «رشد آموزش تاریخ» انتشار یابند. انتشار این گزارش‌ها بیشتر به منظور نشان دادن اهمیت بازدید در آموزش تاریخ است که مؤلفان به این نکته به روشنی اشاره داشته‌اند.

رشد آموزش تاریخ

گزارش اول

اعظم کلانتر
دبیر تاریخ. زابل

مقدمه

اغلب دانشمندان علوم تربیتی معتقدند، هرچه آموزش جنبه‌ی عینی‌تر داشته باشد، امکان یادگیری برای دانش‌آموزان بیشتر خواهد بود. تاریخ نیز دانشی است مبتنی بر مشاهده‌ی غیرمستقیم و در مقایسه با علوم دیگر، قابل تکرار و دیدن نیست. اگر می‌خواهیم درس تاریخ را از حالت انتزاعی به حالت عینی درآوریم، به مشاهده‌ی مستقیم نیاز داریم. مشاهده‌ی مستقیم در تاریخ همان بازدید علمی است.

بازدید علمی را می‌توان مرحله‌ای از آموزش دانست که دانش‌آموزان با استفاده از امکانات آموزشگاه انجام می‌دهند و در محیطی غیر از کلاس، به کمک معلم به اهداف آموزشی موردنظر دست می‌یابند. بازدید علمی دارای ویژگی‌های زیر است:

۱. آموزش فعال تاریخ، تنها از راه بازدید علمی، به خاطر مشاهده‌ی

کاخ موزه‌ی گلستان

بازدید تاریخی بود. با توجه به این که تهران از دوره‌ی قاجار پایتخت ایران بوده است، اماکن فراوانی دارد که هر یک محل وقوع یکی از حوادث تاریخ معاصر ایران است و می‌تواند در راستای آموزش تاریخ معاصر مورد استفاده قرار گیرد. به علاوه، سال جاری (۱۳۸۵) مصادف با یکصدمین سالگرد نهضت مشروطه است و چندین بخش از کتاب تاریخ معاصر ایران نیز به بررسی زمینه‌ها و چگونگی شکل‌گیری مشروطه و حوادث متفاوتی اختصاص دارند که به صدور فرمان مشروطه توسط مظفرالدین شاه قاجار انجامید. از این رو، انتخاب مجموعه‌ی مجلس به‌عنوان ثمره‌ی اصلی نهضت مشروطه و خانه‌ی ملت، و مجلس شورای ملی در طول دوران مشروطه و پس از آن، و هم‌چنین لمس و دیدار از این مکان، برای آنان که به نوعی دستی در تاریخ معاصر دارند، به خصوص دبیران این رشته، مشرثر خواهد بود و انتخابی شایسته و قابل ستایش است.

روز سوم دوره‌ی تأمین مدرس تاریخ معاصر ایران، با راهنمایی دکتر صالحی و طبق برنامه‌ی قبلی، بازدید از مجلس واقع در میدان بهارستان انجام شد؛ جایی که تندیس از شهید مدرس در حالی که مقابل مجلس در حال اشاره به سوی مجلس است، به یاد مقاومت‌ها و تلاش‌های این رادمرد تاریخ معاصر ایران، نصب شده است. شایان ذکر است که بنابه درخواست همکاران و تلاش همکاران استان تهران، از جمله آقای نجف پور، برنامه‌ی بازدید از مجموعه‌ی فرهنگی-تاریخی کاخ گلستان نیز در برنامه‌ی بازدید گنجانده شد.

به علت محدودیت در پذیرش بازدیدکنندگان، شرکت‌کنندگان که از ابتدای دوره به دو گروه الف و ب تقسیم شده بودند، جداگانه به بازدید از مجموعه‌های مذکور پرداختند. هم‌جواری مجموعه‌ی مجلس و بنای مسجد شهید مطهری موجباتی را فراهم ساخت تا نگاهی نیز به سردر مسجد و مدرسه بیندازیم. استاد محترم توضیحاتی در مورد بنای مدرسه در دوره‌ی ناصرالدین شاه قاجار و تلاش میرزا حسین خان برای تعلیم و تربیت علوم گوناگون ارائه کرد.

مستقیم، عملی است.

۲. موجب می‌شود که بین مفاهیم انتزاعی کتاب با مقولات عینی و ملموس، ارتباط مستقیم برقرار شود.

۳. در دانش‌آموزان عادت مشاهده‌ی صحیح و دقیق به وجود می‌آورد.

۴. حس کنجکاوی دانش‌آموزان را در سنین متفاوت ارضا می‌کند.

۵. موجب می‌شود که آموزش از شرایط دل‌پذیر برخوردار شود.

بازدید علمی، دانش‌آموز را به محیط وقوع جریان‌های تاریخی می‌برد و وی با دیدن مظاهر فرهنگ و تمدن کشورش، به شناخت بهتری از تاریخی و تاریخ‌سازان دست می‌یابد. این امر به ایجاد هویت ملی در فرد که جزو اهداف عمده‌ی آموزش تاریخ است، کمک می‌کند. با توجه به اهمیت فوق‌العاده‌ای که بازدید در عینی کردن آموزش تاریخ و ماندگاری آن، و دل‌پذیر شدن شرایط علمی دارد، امید است مسئولان آموزش و پرورش بیش از پیش نسبت به مقوله‌ی بازدید علمی، اختصاص اعتبارات خاص به این امر، و گنجانیدن برنامه‌هایی در همین راستا در برنامه‌ی درسی تاریخ‌تلفات داشته باشند و بازدید را به‌عنوان یک ضرورت الزامی در درس مورد توجه قرار دهند، نه تلف کردن وقت و هزینه. چه بسا تنها مواردی که در ذهن دانش‌آموز از تاریخ باقی بماند، به همان خاطره‌ی بازدید از یک مکان یا موزه محدود شود که در درس تاریخ داشته است.^۱ بازدید علمی صحیح دارای شرایط خاصی است؛ از جمله: مشخص بودن اهداف جزئی و کلی، وجود فردی به‌عنوان راهنما، و تهیه‌ی گزارش از بازدید توسط بازدیدکننده. بدون اطلاعاتی که راهنما در اختیار بازدیدکنندگان می‌گذارد، بازدید ارزش خود را از دست می‌دهد و به اهداف موردنظر نخواهد رسید. هم‌چنین، دبیران محترم تاریخ باید برای هر بازدید، از دانش‌آموز گزارش بازدید بخواهند تا او به توجه و دقت وادار شود، دیده‌ها و شنیده‌هایش را ثبت کند و یادگیری صورت پذیرد.

یافته‌ها

یکی از برنامه‌های دوره‌ی تأمین مدرس تاریخ معاصر ایران، برنامه‌ی

مدرسه دارای یک وقف نام‌های مفصل در ۷۹ صفحه است که هم‌اکنون در کتاب‌خانه‌ی مدرسه نگه‌داری می‌شود و خلاصه‌ای از آن نیز بر کاشی‌های اطراف مدرسه به خط نستعلیق زیبا نقش بسته است. امروزه طلاب علوم دینی از این مدرسه استفاده می‌کنند. بنای مدرسه زیبا و جذاب و یادآور گذشته‌های نه‌چندان دور ایران است. قبل از ورود به مجلس و مقابل ساختمان مدرسه، مجموعه‌ای از تصاویر اسناد و عکس‌ها، توسط راهنمای محترم، بین همکاران توزیع شد. این مجموعه‌ی نفیس به مناسبت بزرگداشت یکصدمین سالگرد نهضت مشروطیت، توسط «مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی» تهیه شده بود که در همایشی با همین عنوان در مرداد ماه سال جاری مورد استفاده قرار گرفته بود. پس از بازدید، با پی‌گیری دکتر صالحی، مجموعه‌هایی از تصاویر، اسناد و سی‌دی‌های آموزشی، بین همکاران تمامی استان‌ها توزیع شد که همکاران می‌توانند از آن‌ها به عنوان مواد کمک آموزشی مکمل، در آموزش تاریخ استفاده کنند.

پس از بازدید از سردر مدرسه شهید مطهری، به سوی خانه ملت حرکت کردیم. این بنا امروزه شامل مجموعه‌ای از ساختمان‌هاست؛ از جمله کتاب‌خانه، تالار مطبوعات و تالار اسناد، ساختمان مجلس مشروطه و مجلس فعلی که از این بین، موفق به بازدید از کتاب‌خانه‌ی نفیس ایران‌شناسی شدیم. پس از اندکی تأمل در خارج از ساختمان، دکتر صالحی در مورد سبک معماری بنا که نشان‌دهنده‌ی معماری اصیل و آرامش‌بخش و منطقی ایرانی است، توضیحاتی ارائه داد. سادگی ساختمان، پنجره‌های مشبک و ایوان‌هایی که در چهار طرف ساختمان وجود داشتند، توجه هر بیننده را به خود جلب می‌کردند. ساختمان موسوم به کتاب‌خانه‌ی ایران‌شناسی نیز نمادی از شیوه‌ی معماری زیبای ایرانی بود. بنای مقابل آن، مجلس مشروطه بود که علی‌رغم تلاش دکتر صالحی، امکان بازدید از آن فراهم نشد. بنا به گفته‌ی وی، از این بنا با اندکی تغییرات و به همان صورت گذشته، نگه‌داری می‌شود. کمی آن طرف‌تر، روبه‌روی کتاب‌خانه و مجلس مشروطه، ساختمان مجلس فعلی قرار دارد که در بنای آن سنت و مدرنیته با هم تلفیق شده‌اند: خانه‌ی ملت دیروز و امروز ایران.

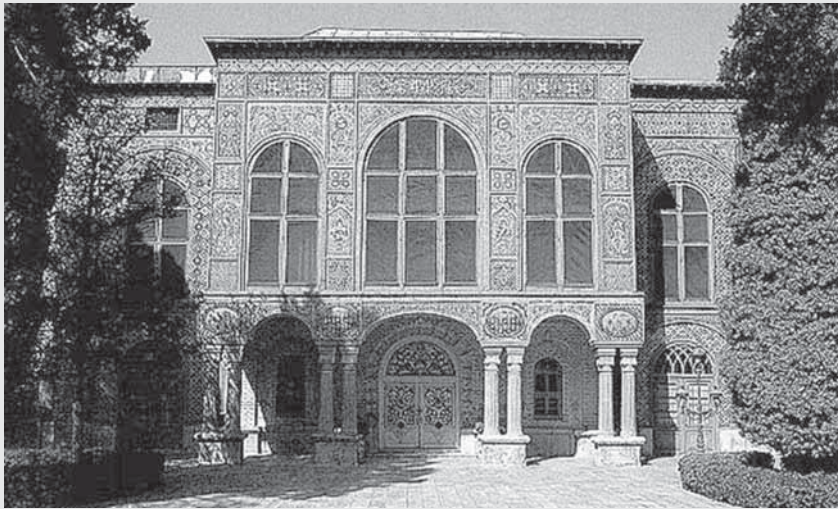
همواره به هنگام بازدید از یک مکان و مجموعه‌ی فرهنگی و تاریخی، حالتی غریب که حالی از دل‌تنگی و علاقه به گذشته (نوستالژی) است، در خود احساس می‌کنم. با ورود به مجموعه‌ی مجلس نیز همان حس را تجربه کردم؛ احساسی که به هنگام دیدن تخت جمشید، میدان نقش جهان، چهل‌ستون و... داشتم. طبق گفته‌های کتاب‌دار و استاد صالحی، کتاب‌خانه‌ی ایران‌شناسی توسط یک زردشتی تأسیس شده است و کتاب‌ها از افراد و جاهای متفاوت جمع‌آوری شده‌اند. این کتاب‌خانه از زمان تأسیس تاکنون به چندین مکان، از جمله مجلس سنا منتقل شده است و کتاب‌هایش چندین بار جابه‌جا شده‌اند. زمانی قرار

بود به بنیاد ایران‌شناسی واگذار شود، اما به ساختمان مجلس اول برده شده و پس از یک سال تعطیلی، به بنای امروز رسیده است. کتاب‌خانه‌ی ایران‌شناسی مجموعه‌ای نادر بالغ بر ۴۸ هزار جلد کتاب و حدود ۷۰۰ سفرنامه را در خود جای داده است. خانم افراسیابی، کتاب‌دار، مجموعه‌ای از کتاب‌های دست‌نویس و چاپی را که دارای قدمت زیادی بودند، انتخاب کرده بود که از آن جمله می‌توان به قرآنی نفیس، قانون ابن سینا، سفرنامه‌های شادرن و تاورینه از عهد صفوی، سفرنامه‌های مصور و منقوش متعلق به عهد قاجار، لغت‌نامه، داستان مسیح و... اشاره کرد.

تصاویر و عکس‌های موجود در سفرنامه‌ها-عکس‌هایی که منحصر به فرد بودند و نقاشی‌هایی که یا توسط خود سیاح یا توسط نقاشی که استخدام شده بود، کشیده شده بودند- وضعیت بناها را در آن سال‌ها و تغییراتی را که تا به امروز کرده‌اند، نشان می‌دادند. نقاشی‌ها، پس از گذشت سال‌های متمادی، هم‌چنان تازگی و طراوت خود را حفظ کرده بودند. در اطراف تالار ایران‌شناسی نیز تصاویر متعددی از خاورشناسان و ایران‌شناسان معروف، مانند ادوارد براون، ریچارد فرای، بارتولد و... به همراه مختصری از زندگی‌نامه و گزیده‌ی آثارشان به چشم می‌خورد. کتاب‌دار محترم، هم‌چنین در مورد چگونگی استفاده از این مجموعه توضیحاتی ارائه کردند؛ از جمله این که با تهیه‌ی معرفی‌نامه از نهادهای دولتی و علمی و تهیه‌ی کارت ورود، می‌توان از این امکانات بهره‌برد و این مجموعه می‌تواند منبع مهمی برای استفاده‌ی پژوهشگران و ایران‌شناسان باشد.

به علت کمبود وقت، بازدید از مرکز اسناد میسر نشد و مسئول آن بخش به ارائه‌ی توضیحاتی در زمینه‌ی جمع‌آوری و حفظ اسناد مجلس، چگونگی انتقال اسناد به محل فعلی، نوع اسناد که شامل مصوبات مجلس شورای ملی در طول چند دوره‌ی مجلس و هم‌چنین عرایض، یعنی درخواست‌ها و نامه‌های مردم به نمایندگان و مجلس می‌شود، و چگونگی استفاده از آن‌ها پرداخت و به سؤالات افراد گروه پاسخ گفت. بیرون از مجموعه‌ی مجلس، تندیس‌هایی از افرادی چون دهخدا، یوسف الممالک آشتیانی و غیره در فضای باز قرار داشت. پس از این بازدید اجمالی، به سوی مجموعه‌ی فرهنگی تاریخی کاخ گلستان حرکت کردیم.

مجموعه کاخ‌های گلستان واقع در خیابان پانزده خرداد، در مدت سلطنت طهماسب یکم صفوی پایه‌گذاری شد و بعدها در دوره‌ی کریم‌خان زند گسترش یافت. در دوره‌ی قاجار بناهایی به آن افزوده شد و در دوره‌ی پهلوی، برای ملاقات‌های رسمی با نمایندگان کشورها مورد استفاده قرار می‌گرفت. در این مجموعه فرهنگی-تاریخی، بناهایی چون کاخ سفید، تالار آینه، چادرخانه، عکس‌خانه، عمارت، بادگیر، شمس‌العماره، تالار برلیان، موزه‌ی سلطنتی، گالری نقاشی‌های

کاخ موزه‌ی گلستان

نگارخانه (گالری نقاشی های ایرانی): مجموعه‌ای از نقاشی‌ها و مجسمه‌های نفیس مربوط به عصر قاجار را شامل می‌شود. بنابه گفته‌ی راهنما، چیدمان تابلوهای نقاشی به صورتی است که از ابتدا سیر تحول هنر نقاشی را در عصر قاجار به نمایش می‌گذارد؛ تصاویری از شاهان قاجار، اندرونی شاه، زندگی اجتماعی، پوشش، طبیعت، کاخ‌ها و... که حاصل تلاش استادانی چون کمال‌الملک محسوب می‌شوند. هم‌چنین طرح‌هایی که اثر خود ناصرالدین شاه هستند، به نمایش گذاشته شده‌اند.

خلوت کریم‌خانی: در بدو ورود به این قسمت ستون‌ها، مجسمه‌ی حیوانات، کانال‌های آب که امروزه خشک شده‌اند و قطعه سنگی بزرگ و منقوش، به چشم می‌خورند. قطعه سنگ مذکور، سنگ قبر ناصرالدین شاه قاجار است که ابتدا در محل دفن وی در حرم حضرت عبدالعظیم قرار داشته و بنابه دلایلی، به مکان دیگری منتقل شده و سپس به مکان فعلی انتقال یافته است. آن سوتر، سریر فتحعلی شاه قاجار قرار دارد که غبار دوران، آن را فرا گرفته است.

ایوان تخت مرمر: تخت مرمر، تختی که مجسمه‌هایی از جنس سنگ آن را به دوش کشیده‌اند و توسط پادشاهان برای مراسم بارعام و سلام مورد استفاده قرار می‌گرفت. البته پرده‌ای عظیم، امکان دیدن این منظره را از روبه‌رو از ما گرفته بود. در تالار کوچک متصل به ایوان تخت مرمر، نقاشی‌های زیبایی متعلق به شاهان قاجار وجود داشت که البته بخشی از آن‌ها نیز جای خود را به صفحه‌ای گچی داده بودند!

در مسیر خروجی مجموعه، چناران کهنی را یافتیم که هم‌چنان حضور داشتند و قدمتشان دست کمی از بناهای موجود در مجموعه نداشت. پس از بازدید، به سمت محل کلاس‌ها بازگشتیم و در راه نیز از کنار ساختمان‌های متعدد مربوط به تاریخ معاصر ایران گذشتیم.

اروپایی، نگارخانه (گالری نقاشی های ایرانی)، خلوت کریم‌خانی و تخت مرمر وجود دارد. به علت برخی محدودیت‌ها، از جمله تعمیرات، بازسازی و دلایلی دیگر، امکان بازدید از برخی بناها، برای مثال کاخ شمس‌العماره، تالار آینه و... فراهم نشد و بازدید ما به مکان‌های زیر محدود گردید:

تالار الماس: کاشی‌های زیبای کف و نقاشی‌های جالب به‌جای مانده از دوره‌ی فتحعلی شاه قاجار و مجسمه‌ی عباس میرزا، نایب‌السلطنه‌ی اصلاح‌طلب و ترقی‌خواه قاجار، در گوشه‌ای از تالار خودنمایی می‌کند. هم‌چنین در اطراف تالار، مجموعه‌های نادر و نفیس ظروف هنری و اهدایی به نمایش گذاشته شده‌اند.

عکس‌خانه: از این بنا در گذشته به عنوان حوض‌خانه و برای تهویه‌ی هوای عمارت بادگیر استفاده می‌شد. امروزه محل مجموعه‌ای جالب از عکس‌های مربوط به دوره‌ی قاجار است.

عمارت بادگیر: این عمارت و معماری خاص آن، به همراه چهار بادگیری که در چهار طرف بنا وجود دارد، کار خنک کردن محل حضور پادشاه را بر عهده داشته است. همین امر موجب شد که بتوانند، مراسم تاج‌گذاری مظفرالدین شاه را در فصل تابستان برگزار کنند. دیوارها با نقاشی‌ها و آینه‌کاری‌های زیبایی تزیین شده‌اند و نقاشی‌های زیبای سقف که شامل فرشته‌های کوچک نیمه‌عریان هستند و صورت زنی به منزله ایران در بین آن‌ها دیده می‌شود، چشم هر بیننده‌ای را خیره می‌سازند. البته تغییراتی که در دوره‌ی پهلوی در سیستم تهویه‌ی عمارت داده شد، عملاً جلوی کار مفید بادگیرها را گرفت.

گالری نقاشی‌های اروپایی: در این تالار، مجموعه‌ای نفیس و نادر از نقاشی‌های اهدایی و تصاویر پادشاهان اروپایی، شاهزاده خانم‌ها، ملکه، امپراتریس، و نیز تندیس‌های زن عثمانی اهدایی پادشاه عثمانی، پیانو‌ها و... وجود دارد.

نتایج

یکی از مباحث عمده در آموزش تاریخ، بهره‌گیری از منابع گوناگون در مطالعه‌ی تاریخ، شامل مکتوبات، محسوسات، منقولات و معقولات است. در بازدید از مجموعه‌های مجلس و گلستان، عوامل محسوس و مکتوبی را مشاهده کردیم که نقش به‌سزایی در آموزش و یادگیری تاریخ ایفا می‌کنند. نکته‌ای که در جریان بازدید از اماکن تاریخی توجه فرد را به خود جلب می‌کند، شیوه‌ی معماری ایرانی، مصالح به‌کار رفته، و تزئینات بناهاست که نمادی از فرهنگ و تمدن به‌شمار می‌روند و در زمره‌ی عوامل مهم در آموزش تاریخ هستند. دیدن بناها، عکس‌ها، نقاشی‌ها، کنده‌کاری‌ها، کاشی‌کاری‌های زیبا که مناظر زیبایی را به‌وجود آورده‌اند، ... ضمن ایجاد درک بصری، نقش عمده‌ای در یادگیری عمیق و یادآوری مطالب و مناظر تاریخی دارد. به‌علاوه، سکوت، آرامش و زیبایی خیره‌کننده، آجرهای کف محوطه، غبار زمان، و هزاران مورد دیگر از این دست در چنین مکان‌هایی، زندگی درباری، اجتماعی، سیاسی و تاریخ کشورمان را به‌نمایش می‌گذارند و نقطه‌ی اتصالی هستند بین گذشته‌ای پرفراز و نشیب و حال.

لازم به‌ذکر است که در هر بازدید علمی، وجود فردی به‌عنوان راهنما ضروری است تا ضمن توضیح درباره‌ی مکان مورد بازدید و پاسخ به سؤالات بازدیدکنندگان، به بازدید جهت دهد و آن را از حالت بازدید معمولی و ساده، به بازدید هدفمند و جهت‌دار تبدیل سازد. وی می‌تواند بازدیدکننده را به سوی اهداف آموزشی دیدار از یک مکان یا موزه یا... سوق دهد.

تهیه‌ی گزارش نیز بخش دیگری از بازدید علمی است که اگر بعد از بازدید توسط بازدیدکننده تهیه نشود، بازدید اهمیت و تأثیر خود را از دست خواهد داد و نتیجه‌ای به‌همراه نخواهد داشت. پس از بازدید، یکی از جلسات دوره نیز به توضیح درباره‌ی نحوه‌ی نگارش بازدید علمی و ملاک‌های درستی و صحت گزارش و چارچوب‌های گزارش‌نویسی اختصاص یافت که دبیران تاریخ باید پس از هر بازدید و در گزارش خود از آن‌ها استفاده کنند تا دیده‌ها و شنیده‌هایشان ثبت و ضبط شوند و گامی مؤثر در آموزش فعال تاریخ برداشته شود.

امیدوارم که امکان و فرصت انجام بازدید علمی برای همه‌ی دانش‌آموزان در همه‌ی نقاط کشورمان فراهم آید و فرزندان این مرز و بوم، با دیدار از اماکن فراوان باستانی، تاریخی و فرهنگی کشورمان، هرچه بهتر و بیشتر با گذشته‌ی کشورشان آشنایی پیدا کنند و به اهداف آموزشی تاریخ نزدیک‌تر شوند.^۲

زیرنویس

۱. در تنظیم مطالب این قسمت از، مباحث دکتر صالحی در کلاس درس، تحت عنوان «اهمیت بازدید علمی در آموزش تاریخ» بهره‌برده‌ام.

۲. در خاتمه بر خود فرض می‌دانم، از حُسن انتخاب، نکته‌سنجی و تلاش‌های استاد فرهیخته و ارجمند، جناب آقای دکتر صالحی و جناب آقای جوادیان در طول دوره، و هم‌چنین کارشناسان ارجمند دفتر تألیف کتب درسی گروه تاریخ، تشکر و قدردانی نمایم.

* * *

گزارش دوم
ساعتی در بهارستان و گلستان
مهدی مستقیمی
دبیر تاریخ. قم

مقدمه

موضوعات تاریخی که اکنون در کلاس درس تدریس می‌شوند، واقعیت‌هایی بوده‌اند که اتفاق افتاده‌اند، اما اینک تنها مفاهیمی انتزاعی هستند که از نوشته‌های مورخان اقتباس و نقل می‌شوند. برای عینیت بخشیدن به این مفاهیم انتزاعی، هیچ اقدامی بهتر از آن نیست که ما دست فراگیرنده را بگیریم و به مکانی ببریم که وقایع تاریخی در آن اتفاق افتاده‌اند و در آنجا وقایع مذکور را برایش تعریف و تحلیل کنیم. بازدید علمی در درس تاریخ، پلی است که ما را به گذشته رهنمون می‌شود.

اما متأسفانه، بنابه دلایلی که شرح آن‌ها در این مقدمه مقدور نیست، تدریس تاریخ در بسیاری از آموزشگاه‌ها تنها به کلاس درس محدود می‌شود. شایسته است برنامه‌ریزان درس تاریخ در آموزش و پرورش، بازدید علمی را گردش و نوعی کار فوق برنامه قلمداد نکنند، بلکه آن را از ارکان فعالیت‌های این درس به‌شمار آورند و حداقل یک بازدید را در طول سال تحصیلی ضروری بدانند. البته شرایط و امکانات انجام سهل آن را نیز فراهم کنند تا نتیجه‌ی مورد انتظار به‌دست آید.

در دوره‌ی «تأمین مدرس تاریخ معاصر ایران» که از چهارم تا هشتم شهریور ماه سال جاری در مرکز تربیت معلم «شهید ثانی» تهران برگزار شد، بازدید علمی به‌عنوان یکی از ارکان آموزش تاریخ مورد توجه خاص مدرس محترم دوره، آقای دکتر صالحی، قرار گرفت و با همت ایشان و آقای نجف‌پور، سرگروه درس تاریخ شهر تهران، شرکت‌کنندگان در دوره، صبح روز دوشنبه ۶ شهریور ۸۵ از دو مکان تاریخی شهر تهران که در تاریخ معاصر ایران نقش به‌سزایی دارند، دیدن کردند. گزارش زیر شرح این دو بازدید است. تأکید مدرس محترم دوره بر نگارش جریان این بازدید به‌عنوان تکلیف درسی و تلاش برای منتشر کردن آن، خود از نکاتی است که باید در بازدیدهای علمی مورد توجه و تأکید معلمان تاریخ قرار گیرد.

بازدید اول

بازدید اول، دیدار از مجموعه‌ی بهارستان و کتاب‌خانه‌ی شماره‌ی ۲ مجلس شورای اسلامی بود. بازدید از ساعت ۴۵: ۸، با درنگی کوتاه جلوی یکی از درهای «مدرسه‌ی شهید مطهری» آغاز شد. این مدرسه از مؤسسات فرهنگی عصر قاجاریه است که به همت میرزا حسین خان سپهسالار در عصر ناصری بنا گردید. دکتر صالحی درخصوص انگیزه‌ی

تأسیس این مدرسه و نقش آن در آموزش و پرورش عصر قاجار توضیحاتی داد. اقدام سپه سالار در پایه گذاری این مدرسه، حرکت در مسیری بود که امیرکبیر با تأسیس «دارالفنون» آن را آغاز کرد و هدف آن، جذب دانش آموزان بیشتر و گسترش تعلیم و تربیت در ایران بود. گرچه بنای مدرسه مرمت شده، اما معماری آن بسیار باشکوه است و جالب آن که این مدرسه موقعیت خود را به عنوان یک پایگاه علمی، هم چنان حفظ کرده است. هرچند دیدار از این بنا می توانست ادامه یابد، اما چون برنامه ی اصلی بازدید اول دیدار از کتابخانه ی مجلس بود، به آهستگی از کنار دیوارهای مدرسه گذشتیم و لحظاتی بعد وارد محوطه ی بهارستان شدیم.

پیش رویمان کتابخانه ی شماره ی ۱ قرار داشت، اما مجاللی برای درنگ در مقابل آن به دست نیامد. شاید هر کدام از این سوژه ها، خود یک روز فرصت دیدار بخواهد! به سرعت جلو رفتیم و راهنما ما را به سمت کتابخانه ی شماره ی ۲ هدایت کرد. پیش از ورود به ساختمان کتابخانه، اندکی ایستادیم و گرداگرد آن را که غازه ی تعمیر تازه بر رخسارش نشسته است، تماشا کردیم. معماری بنا بسیار جالب و ترکیب رنگ ها چشم نواز است. آن گاه وارد فضای کتابخانه شدیم.

این کتابخانه، همان کتابخانه ی مجلس «سنا»ی سابق است که در سال ۱۳۲۹ خورشیدی تقی زاده، رئیس وقت مجلس آن را، تأسیس کرد و هدف از ایجادش، گردآوری متون معتبر و باارزش در حوزه ی اسلام شناسی، شرق شناسی و ایران شناسی بود. رؤسای این کتابخانه، خود افرادی کتاب شناس و متخصص بودند و در امر انتخاب منابع نقش فعال داشتند. کتابخانه ی شماره ی ۲ مجلس در حال حاضر دارای حدود ۳۰ هزار جلد کتاب فارسی و عربی، ۱۹ هزار جلد کتاب لاتین، ۱۶۹ عنوان مجله ی تخصصی فارسی و عربی و ۸۲ عنوان مجله ی اسلام شناسی و ایران شناسی به زبان های لاتین است. سابقه ی اشتراک با بعضی از این مجلات به حدود نیم قرن می رسد.^۱

کسب اطلاعات دقیق و آشنایی کامل با ویژگی های مکان مورد بازدید، هدف اصلی هر بازدید علمی است. در کتابخانه ی شماره ی ۲ مجلس، به کمک مسئولان و راهنمایان مجموعه، این هدف حاصل شد. خانم افراسیابی، کتاب دار باسابقه ی کتابخانه و خانم یوسفی نیا، مسئول بخش اسناد آن، آگاهی های مبسوطی را در اختیار بازدیدکنندگان قرار دادند و دکتر صالحی نیز در تکمیل توضیحات آنان مطالبی را بیان کردند. مسئولان کتابخانه با آگاهی از این دیدار، آرشيو کوچکی از کتاب های متفاوت فارسی و لاتین را روی میز در وسط سالن مطالعه تدارک دیده بودند که بیشتر مدت بازدید در کنار این میز گذشت. قدمت بعضی از منابع مذکور، یکی از نکات درخور توجه بود. بعضی از کتاب های لاتین، از نسخه های قدیمی چاپی در اروپا بودند. به گفته ی کتاب دار کتابخانه، قدمت تعدادی از ژورنال های موجود در کتابخانه به حدود ۱۸۰ سال می رسد. نوع چاپ و تجلید کتاب ها نیز درخور توجه بود. کتاب هایی با چاپ

سربی، سنگی و جلد ضربی به بازدیدکنندگان نشان داده شد که بعضی از آن ها از منابع تاریخی و فرهنگ نامه های اجتماعی بودند. بازدیدکنندگان گرداگرد میز حلقه زدند و پس از توضیحات راهنمایان، آثار را ملاحظه و سؤالات خود را مطرح کردند. نکته ی درخور توجه در بازدیدهای علمی، دقت در تجمع فراگیران در کنار راهنما و توجه به توضیحات وی و یادداشت برداری از آن هاست.

پس از توضیحات راهنمایان، بازدیدکنندگان مدتی را نیز به صورت انفرادی و دسته جمعی به بازدید از قفسه های کتب مرجع که در سالن مطالعه بود، اختصاص دادند. یکی از اقداماتی که در نگاه اهل تاریخ جلوه ای ویژه داشت، معرفی بعضی از ایران شناسان در این کتابخانه بود. در چند قسمت از سالن مطالعه، قاب هایی نصب شده بود که در هر یک، عکس و شرح کوتاهی از زندگی و فعالیت های علمی یکی از ایران شناسان مشاهده می شد.

زمان کوتاه بود و دیدنی ها بسیار. از مسئولان و راهنمایان تشکر و خداحافظی کردیم و مجدداً به حیاط مجموعه ی بهارستان آمدیم. هم زمان با صدمین سال انقلاب مشروطه انتخاب این مکان برای بازدید بسیار بجا و مناسب بود. لحظاتی بعد در کنار مدخل اصلی ساختمان مجلس در بهارستان بودیم؛ جایی که بر پیشانی آن تاریخ ۱۳۰۳ حک شده بود و نشان از تعمیرات بنادر دوره ی قدرت گرفتن پهلوی داشت. هم در این جا بود که می شد آن چه را که از تاریخ معاصر خوانده و در ذهن ذخیره کرده ایم، عیناً ببینیم! بهارستان یادآور مشروطه، مجلس و همه ی وقایع تلخ و شیرین آن است!

همین جا استاد محترم دوره، مجموعه ای از اسناد، عکس ها و نرم افزارهای آموزشی را که در ارتباط با موضوع مشروطیت بودند، به اعضای گروه دادند. تهیه ی چنین امکانات کمک آموزشی و ارائه ی آن ها به اعضای گروه در زمان بازدید، سبب اثربخشی بیشتر بازدید و ارتقای دانش دیدارکنندگان خواهد شد. دیدار از مجموعه ی بهارستان را در حدود ساعت ۱۰ به پایان بردیم و رهسپار مقصد دوم شدیم.

بازدید دوم

ساعت ۳۰:۱۰ در میدان ۱۵ خرداد (ارگ) بودیم؛ میدانی در مرکز شهر تهران با سابقه ای بسیار و تأسیساتی متنوع که یکی از آن ها کاخ گلستان است. مجموعه ی کاخ گلستان، یادگاری به جای مانده از ارگ تاریخی تهران، محل زندگی شاهان قاجار است. سابقه ی تاریخی این بنا به روزگار صفویه برمی گردد که در عصر زندیه و سپس قاجار گسترده و تکمیل شده است. بخش های متفاوت این مجموعه در حال حاضر عبارت اند از: ایوان تخت مرمر، تالار سلام (اتاق موزه)، تالار آینه، تالار برلیان، تالار الماس، عمارت بادگیر و حوض خانه ی آن و عمارت شمس العماره. این کاخ، بناهای دیگری

همدلی و نزدیکی با فضاهای تاریخی، فراگیران را قادر می‌سازد که با استفاده از نیروی تخیل، به بازسازی و درک عینی رویدادها بپردازند. علاوه بر آن، شور و اشتیاق فراگیرندگان نیز برای شناخت و فهم گذشته مضاعف می‌شود.

بر این اساس، با ابتکار مسئولان برگزاری «دوره‌ی تأمین مدرس تاریخ معاصر»، برنامه‌ی بازدید از مجموعه‌ی کاخ گلستان و کتاب‌خانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، در سومین روز برگزاری دوره، با حضور استاد ارجمند تاریخ، دکتر صالحی و استاد جوادیان ترتیب یافت که گزارش اجمالی آن در ادامه ارائه می‌شود.

دیدار از کتاب‌خانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

در میدان بهارستان تهران از فاصله‌ای دور، سر در و ساختمان قدیم مجلس شورای ملی به چشم می‌خورد. دیدار از ساختمان مجلس به عنوان ملموس‌ترین دستاورد مشروطیت، یادآور یکی از مهم‌ترین فرازهای تاریخ معاصر ایران است که اتفاقاً سال جاری (۱۳۸۵ ش)، برابر با یکصدمین سالگرد این رویداد بزرگ تاریخی است. گزارش‌ها و مستندات تاریخی موجود در مورد میدان بهارستان و عمارت رفیع مجلس مشروطه، تداعی فداکاری‌ها و رشادتهای دلاور مردان ایران زمین برای حفظ و دفاع از کیان مشروطیت است. از سوی دیگر، پیوند و ارتباط مستقیم دیدار از فضای مجلس و کتاب‌خانه‌ی آن با اهداف دوره، بر ارزش و اهمیت این بازدید می‌افزود.

کنار عمارت مجلس، ساختمان کتاب‌خانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی قرار دارد. در این مرحله از بازدید، در خدمت دکتر صالحی بودیم که به تناسب، توضیحات لازم توسط ایشان ارائه می‌شد. ابتدا از کتاب‌خانه‌ی شماره‌ی ۲ بازدید کردیم. در این کتاب‌خانه که در سال ۱۳۲۸ ش تأسیس شد، مجموعه‌ی نفیس و ارزشمندی از منابع تخصصی اسلام و ایران نگه‌داری می‌شود که مورد توجه و استفاده‌ی متخصصان و پژوهشگران قرار دارد.

با توجه به نظم حاکم و سیستم رایانه‌ای کتاب‌خانه، استفاده‌ی مراجعین از کتاب‌خانه و دست‌رسی به کتب مورد نیاز، سریع و آسان انجام می‌گیرد. نکته‌ی جالب آن که در تالار ورودی کتاب‌خانه‌ی شماره‌ی ۲، تصاویر و اسامی بزرگانی نصب شده است که طی سال‌های اخیر مجموعه‌های شخصی خود را به این کتاب‌خانه اهدا کرده‌اند.

در طبقه‌ی فوقانی کتاب‌خانه، بخش آرشیو مطبوعات قرار دارد که مجموعه‌ی کم‌نظیری از مطبوعات ملی و محلی یک سده‌ی اخیر در آن جمع‌آوری و نگه‌داری می‌شود. در بررسی اولیه‌ی مطبوعات موجود، نقش و اهمیت مطبوعات و حجم، گسترش و پراکندگی مطبوعات ملی و محلی پیش از مشروطه و پس از آن، کاملاً آشکار و قابل مقایسه است. در بخش مرجع کتاب‌خانه‌ی مجلس، راهنمایی‌ها و توضیحات مفید

نیز داشته است که در دوره‌ی رضاشاه پهلوی تخریب شده‌اند.^۲ عمارت شمس‌العماره در حال مرمت بود و بازدید از آن امکان‌پذیر نشد. اما دیدار نمای بیرونی آن از نزدیک، خود تداعی‌کننده‌ی بخشی از تاریخ قاجار بود. دیدگاه‌ها و اظهارات بازدیدکنندگان - غیر از دبیران تاریخ - تأمل‌برانگیز و جالب بود. هرکس از نگاه خود، از این بنا و اقدامات شاهان قاجار تفسیری می‌کرد و نظری می‌داد!

از دیگر عمارت‌ها نیز بازدید شد و در هر قسمت راهنمایان توضیحات لازم را بیان کردند که گاه با اشارات دبیران تاریخ این توضیحات تکمیل و یا تصحیح می‌شد. در عمارت سلام یا اتاق موزه، تابلوهای نقاشی نفیسی به نمایش گذاشته شده بودند که تعدادی از آن‌ها اهدایی سران و مقامات عالی‌رتبه‌ی کشورها به شاهان قاجار، تعدادی دیگر حاصل هنرآفرینی نقاشان چیره‌دست عصر قاجار، هم‌چون استاد مهدی (مصور الملک)، استاد جعفر و کمال‌الملک بودند. بسیاری از این تابلوها، تصویر گویایی از شرایط اجتماعی و فرهنگی عصر قاجاریه هستند.

عمارت بادگیر و حوض‌خانه‌ی آن از دیگر بناهای دیدنی کاخ گلستان است که به دلیل سیستم خاص تهویه‌ی آن، محل تاج‌گذاری مظفرالدین شاه در تابستان گرم ۱۳۱۴ ق بوده است. حوض‌خانه‌ی این عمارت اینک موزه‌ی عکس‌هایی است که عکاسان دوره‌ی قاجار از شاهان، حرم‌سرا و درباریان گرفته‌اند. بناهای کاخ گلستان، در حال حاضر به دلیل حفاری‌های مترو، دست‌خوش آسیب شده‌اند و بیم فرو ریختن آن‌ها می‌رود. البته «سازمان میراث فرهنگی»، با اقدامات خود به دنبال مرمت این بناها و جلوگیری از آسیب بیشتر و تخریب آن‌هاست.

دیدار از کاخ گلستان تا ساعت ۱۲ طول کشید. هم‌زمان با بانگ اذان ظهر که از اطراف به گوش می‌رسید، این بازدید خاتمه یافت و دبیران راهی مرکز شهید ثانی شدند تا برای کلاس‌های عصر آماده شوند.

زیرنویس

۱. آمار، برگرفته از سایت Iranian Parliament Library است.

۲. برای کسب اطلاع بیشتر، ر. ک: سایت کاخ گلستان.

* * *

گزارش سوم

مسعود شفیعی سروستانی

دبیر تاریخ. استان فارس

مقدمه

تجربیات و مطالعات جدید روشن ساخته‌اند که هنگام بازدید فراگیرندگان از یک اثر، شناخت و یادگیری مفاهیم تاریخی به مدد حافظه‌ی بینایی، به طرز عمیق و ماندگاری انجام می‌گیرد و شرایط درک و آموزش تاریخ به طرز شگفتی آسان می‌شود. از سوی دیگر، احساس

آینه کاری های داخلی، به نام «تالار الماس» خوانده شده است. امروزه تالار الماس به محل نمایش آثار هنری نقاشان عصر قاجار و هدایایی که سران کشورهای خارجی به ناصرالدین شاه اهدا کرده اند، اختصاص یافته است.

نگارخانه: بنایه نقل راهنمای موزه، ناصرالدین شاه پس از اولین سفر فرنگ، تحت تأثیر مشاهده ی موزه های اروپا، مصمم شد که محلی برای نمایش اشیای قیمتی برپا سازد. بنابراین، در این موزه به همراه اشیای عتیقه، تعداد زیادی تابلوهای نقاشی هنرمندان ایرانی به نمایش درآمد که از آن میان، تابلوهای نقاش بزرگ عصر ناصری، کمال الملک، دیدنی است.

عمارت بادگیر: در زمان فتحعلی شاه برپا و به دستور ناصرالدین شاه تکمیل و بازسازی شد. در قسمت زیرزمین عمارت، فضای بزرگی قرار دارد که به وسیله ی جریان باد برج بادگیر خنک می شود. به دستور ناصرالدین شاه، این بنا به «عکس خانه ی قاجار» اختصاص یافت. نمایش اولین عکس ها از شهر تهران، رجال، درباریان و طبقات گوناگون مردم، جلوه های زیبایی از عصر ناصری را آشکار می سازد. ناصرالدین شاه شخصاً علاقه ی فراوانی به هنر عکاسی داشت و در رشد و اعتلای این هنر کوشید. این موزه به طور آشکاری تحول هنر عکاسی در ایران را نشان می دهد.

تالار ظروف: در این تالار، کلیه ی ظروف و هدایایی که مقامات خارجی به شاهان قاجار اهدا کرده اند، به نمایش درآمده اند. در میان آن ها، سرویس های ساخته شده از سنگ و سرویس های چینی، به طرز جالبی چشم نوازی می کنند.

حوض خانه: در این محل تابلوهای نقاشی در اندازه های بزرگ، اثر نقاشان معروف اروپایی که به دربار قاجار اهدا شده اند، نگه داری می شوند.

پس از بازدید و در پی هماهنگی دکتر صالحی با روابط عمومی کتابخانه ی مجلس، مجموعه تصاویر مربوط به مشروطیت و سی دی آن که به مناسبت یکصدمین سالگرد انقلاب مشروطیت چاپ و تکثیر شده بود، در اختیار همکاران قرار گرفت. دست رسی همکاران به تصاویر و سی دی مشروطه، مستقیماً با اهداف آموزشی دوره تناسب داشت و همکاران می توانند، از این مجموعه به عنوان یک وسیله ی مؤثر کمک آموزشی در جریان تدریس کتاب تاریخ معاصر بهره بگیرند.

بلافاصله پس از پایان بازدید و بازگشت به محل دوره، دکتر صالحی به تبیین اصول علمی بازدید پرداخت و در اقدامی غافل گیرانه، از همکاران خواست که گزارش مبسوطی از برنامه ی بازدید تهیه و در پایان دوره ارائه کنند. این در حالی بود که اغلب همکاران در طول بازدید توجهی به ثبت نکات علمی بازدید و توضیحات ارائه شده نداشتند و لذا تهیه ی این گزارش، برای بیشتر آنان با دشواری همراه بود.

دکتر صالحی و خانم افراسیابی، کتاب دار، بسیار پربار بودند. دیدن اولین نسخه های کتب چاپ لاتین، به ویژه سفرنامه های اروپاییان، از جمله شاردن، کمفر... برای همکاران بسیار جالب بود. نقاشی های ترسیم شده در لابه لای سفرنامه های لاتین و کیفیت چاپ آن ها، نظر همکاران را جلب کرد. ترسیم بناهای تاریخی، مناظر شهرها، رجال و گروه های متفاوت مردم در خلال سفرنامه های خارجی، تحسین برانگیز و آموزنده بود و هر کدام از نقاشی ها، بخشی از فضای عینی جامعه ی ایران را در گذشته، برای مخاطب به تصویر می کشید.

پس از آن، بخش نسخ خطی، مجلات و نشریات خارجی مورد توجه قرار گرفت. تنوع و کیفیت نشریات خارجی به ویژه نشریات موضوعی و تخصصی قابل توجه بود. در پایان بازدید از این بخش، خانم افراسیابی آدرس سایت کتابخانه ی مجلس را به شرح زیر اعلام داشت: www.Majlis.com

دیدار از آرشیو اسناد مجلس، بخش دیگری از برنامه ی بازدید همکاران بود. در این بخش شیوه ی بررسی، بازنویسی، و طبقه بندی اسناد توسط کارشناسان توضیح داده شد. در ادامه، دکتر صالحی روند جمع آوری، شناسایی، طبقه بندی، نگه داری اسناد و نقش و اهمیت آن را در پژوهش های تاریخی متذکر شد. دیدار مستقیم و مشاهده ی عینی و عملی از مراحل کار با اسناد توسط کارشناسان این مرکز، بسیار سازنده و مفید بود.

دیدار از مجموعه ی کاخ گلستان

در آغاز، بازدید از برخی بناهای موجود در مجموعه ی کاخ گلستان، با حضور آقای جوادیان انجام گرفت. انتخاب مجموعه ی کاخ گلستان با توجه به هدف های آموزشی دوره ی تاریخ معاصر پیش بینی شده بود که البته انتخاب بجایی بود. مجموعه ی کاخ گلستان شامل کاخ ها، عمارت ها و بخش های متعددی است و از معتبرترین آثار دوران قاجار به شمار می رود. تاریخ آغاز برپایی این مجموعه به دوره ی صفوی باز می گردد که در دوره های زندیه و قاجار توسعه پیدا کرد. این مجموعه در دوره ی سلاطین قاجار، به ویژه عصر فتحعلی شاه و ناصرالدین شاه توسعه و گسترش ویژه ای یافت و به محل دربار، تاج گذاری و استقرار و دستگاه های دولتی قاجار تبدیل شد.

ایوان تخت مرمر: در نگاه اول، ایوان تخت مرمر، با نقاشی های زیبا، سنگ تراشی، کاشی کاری، گچ بری، آینه کاری بدیع و قرار گرفتن تخت مرمرین در میان ایوان، چشم هر بیننده را خیره می کند. تخت مرمر به دستور فتحعلی شاه در وسط ایوان ساخته شد و محل اجرای مراسم سلام، بار عام پادشاه و ملاقات او با طبقات مختلف مردم بود.

تالار الماس: بنای تالار در زمان فتحعلی شاه آغاز شد و در زمان ناصرالدین شاه تغییراتی در آن انجام گرفت. این تالار، به دلیل